Kórkem qurallar:

- Uqsatıw: “Ana – kirpik bolsa, perzent – kóz bolar”, “Perzent – kepter, ana – zer gúmbez bolar” - bul qatarlarda salıstırıw quralı arqalı obrazlı pikir jaratılǵan.
- Salıstırıw (antiteza): Ana hám perzent bir-birin toltırıwshı qarama-qarsı mánilerde berilgen (kirpik–kóz, gúmbez–kepter).
- Hikemetli sóz (aforizm): “Analıq haqını tolıq ótedim – degen gáp kenewsiz qurǵaq sóz bolar” – bul qatar ómirlik mańızlı hikmetke aylanǵan ibara.

Til hám stil ózgeshelikleri:

- Sózler ápiwayı hám xalıqshıl, biraq tereń mánige bay.
- Tuyǵı hám hikmet uyǵınlıǵı saqlanǵan.
- Qosıqta Ana mehri tek tuyǵı sıpatında, bálki ruwhıy hám morallıq qádiriyat sıpatında kórsetiledi. Bul tórtlik - anaǵa minnatdarlıq hám muhabbattıń poetikalıq tımsalı sanaladı. Shayır insandı ana mehirin qádirlewge, onıń haqın umıtpawǵa shaqıradı.

Sonday-aq, shayır tómendegi tórtlikte de ananı «Dúnyanıń jaratıwshısı» obrazında kórsetedi. Shayır óz tórtliklerin jazǵanda olardıń forma hám mazmun sáykesligine ayrıqsha itibar bergen. Shayırdıń tórtlikleri usı janrdıń qatań qaǵıydalarına muwapıq jazılǵanlıǵı onıń asa sheberliginen dárek berip turadı. Olarda birin-biri tákirarlamaytuǵın mazmun, ushqır qıyal, kórkem sóz, ozıq pikir jetekshi orın tutadı.

Tórtlikler tek janrlıq forması boyınsha ǵana emes, al turmıs shınlıǵın ashıw usılları, qosıq qurılısı boyınsha da házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasın bayıtıp barmaqta.

Tórtliklerdi janr sıpatında rawajlandırıwda I.Yusupovtıń qosqan úlesiniń ayrıqsha ekenligin atap ótsek arzıydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Юсупов И. Аласатлы дүнья бул. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1970, 14-бет.
2. Юсупов И. Шығармаларының еки томлығы. I том. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1978, 140-бет.
3. Юсупов И. Чул турғойи. Тошкент, 1972, 5-бет.
4. Мәңги булақлар. (Жер жүзилик поэзия классиклериниң қосықлары ҳәм поэмаларынан). Нөкис, 1985, 7-бет.
5. Юсупов. И. Күншығыс жолаўшысына. Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы, Нөкис, 1959, 33-бет.

REZYUME. Bul maqalada ádebiyattanıw ilimi menen ádebiy baylanıslı máseleler sóz etiledi. Tiykarınan I.Yusupov tórtlikleri sóz etiledi hám analizlenedi. Salıstırılıp izertleniwi haqqında ilimiy pikirler bildiriledi.

REZYUME. V dannoy stat’e budut rassmotrenı literaturovedcheskie voprosı, vzaimosvyaz’ literatur. V osnovnom rech’ idyot o vzaimosvyazi mejdu Vostochnoy poeziy i karakalpakskoy literaturı XX veka, v tom chisle o poezii poeta I.Yusupova.

SUMMARY. This article will consider literary issues, the relationship of literatures. Basically, we are talking about the relationship between Eastern poetry and Karakalpak literature of the twentieth century, including the poetry of the poet I. Yusupov.

ПЕДАГОГИКАНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ ГЛОБАЛ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

М.Б.Султаниязов – *доцент, п.ф.б.ф.д (PhD)*
Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети
Археология кафедраси

Таянч сўзлар: педагогика, глобаллашув, таълим, компетенция, инклюзив таълим, рақамли педагогика, интерактив платформа, онлайн курслар, педагогик технология.

Ключевые слова: педагогика, глобализация, образование, компетентность, инклюзивное образование, цифровая педагогика, интерактивная платформа, онлайн-курсы, педагогические технологии.

Key words: pedagogy, globalization, education, competence, inclusive education, digital pedagogy, interactive platform, online courses, pedagogical technologies.

Замонавий педагогика доимий равишда анъаналар ва инновациялар ўртасидаги мувозанатни излайди. Рақамлаштириш, глобаллашув, экологик ва маданий инқироз шароитида ўқитувчилар янги муаммоларга дуч келишмоқда. Таълимнинг инсонийлигини қандай сақлаш, хилма-хиллик ва беқарорликка қандай мослашиш, ёш авлодда танқидий

фикрлаш ва манипуляцияга қаршиликни қандай шакллантириш керак. Бугунги кунда компетенцияга асосланган ёндашув, инклюзив таълим, рақамли педагогика, экологик ва фуқаролик таълими, медиа таълим каби соҳалар ривожланмоқда.

Фанлараро ёндашувлар оммалашиб бормоқда ва ўқитувчилар тобора кўпроқ ёрдамчи, ўқитувчи ва мураббий сифатида ҳаракат қилмоқдалар. XXI-аср педагогикаси шахснинг яхлит ривожланишига, шу жумладан ҳиссий, маънавий ва жисмоний жиҳатларга қаратилган. Шу билан бирга, усулларнинг илмий асослилиги, самарадорликни таҳлил қилиш ва далилларга асосланган таълимга эътибор қаратилади. Таълимнинг янги шакллари пайдо бўлмоқда: аралаш, гибрид, лойиҳага асосланган ва ҳамкорликда, буларнинг барчаси нафақат янги билимларни, балки ўқитувчининг бошқа касбий ўзига хослигини ҳам талаб қилади, очиқ, акс эттирувчи, доимий ўрганишга ва ўзгарувчан дунё билан ўзаро муносабатларга тайёрдир.

Замонавий педагогиканинг асосий тушунчаларидан бири бу ҳар бир талабанинг ўзига хослиги, индивидуаллиги ва ички дунёсини тан олишга қаратилган шахсга йўналтирилган ёндашувдир. Ушбу ёндашув авторитар педагогикага альтернатива сифатида пайдо бўлди, унда талабанинг шахсияти текисланди ва ўқув жараёни олдиндан белгиланган миқдордаги билимларни ўзлаштиришга қаратилган эди.

Шахсга йўналтирилган педагогика таълимни қўшма, икки томонлама жараён сифатида тушунишдан келиб чиқади, бу ерда талаба таъсир объекти эмас, балки фаол иштирокчи, ўз таълим траекториясининг субъекти ҳисобланади. Мақсад нафақат ўрганиш, балки ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўзини ўзи бошқариш ва ўзини англаш қобилиятини ривожлантиришдир.

Ушбу ёндашувнинг бир қисми сифатида ўқитувчи нафақат билим манбаи, балки талабанинг шахсий салоҳиятини очиш учун шароит яратадиган мураббий, ўқитувчи ва маслаҳатчига айланади. Бу бола ўзини эшитган, мазмунли ва материални ўрганиш усулларини танлашда эркин ҳис қиладиган қўллаб-қувватлаш, хавфсизлик, ҳурмат ва ишонч муҳитини яратишга ёрдам беради. Шахсга йўналтирилган ёндашув доирасида қўлланиладиган ўқитиш усулларига акс эттирувчи технологиялар, индивидуаль ва гуруҳли лойиҳалар, ўзаро таъсирнинг диалогик шакллари, портфеллар ва шахсий таълим йўналишлари киради. “Ўрганиш одатий эмас, балки ўзини ва дунёни ўрганиш жараёнига айланади. Айнан шу ёндашув нафақат билимларни, балки ўрганиш, ишонч, ташаббускорлик ва масъулият учун барқарор мотивацияни шакллантириш учун энг катта имкониятларни беради, уларсиз замонавий дунёда етук шахсни шакллантириш мумкин эмас” [1].

Компетенцияга асосланган ёндашув XXI-аср бошларида кўплаб мамлакатларнинг таълим сиёсатининг етакчи тенденциясига айланди. Бу билим парадигмасидан ҳаракат парадигмасига ўтишни ўз ичига олади: талаба нафақат нимани билиши, балки бу билимларни амалий, ҳаётий ва касбий вазиятларда қандай қўллаши ҳам муҳимдир. Компетенция деганда фаолиятнинг турли соҳаларидаги муаммоларни самарали ҳал қиладиган билим, кўникма, қадриятлар, тажриба ва шахсий позицияни бирлаштириш тушунилади. Компетенция ёндашуви доирасида таълимнинг асосий мақсади асосий (универсаль) компетенцияларни шакллантиришдир: коммуникатив, ахборот, фуқаролик, ижтимоий, маданий, рақамли.

Компетенцияга асосланган ёндашув анъанавий репродуктив таълимдан фаол шаклларга ўтишни ўз ичига олади: лойиҳа фаолияти, мунозаралар, ишларни ҳал қилиш, симуляциялар ва ролли ўйинлар. Бу мактаблар ва ўқитувчилардан ўқув жараёнини қайта кўриб чиқишни талаб қилади: ўқув дастурлари мослашувчан, модулли ва ўқувчилар манфаатларига мослашувчан бўлиши керак. Баҳолаш нафақат якуний, балки шакллантирувчи ҳам бўлади: бу тараққиётни тушуниш, ўзининг кучли ва заиф томонларини англаш каби муҳим белги эмас. Очиқ жавоб, ижодий ва амалиётга йўналтирилган вазифаларга устувор аҳамият берилади.

Компетенцияга асосланган ёндашув таълимнинг моҳиятини ўзгартиради-билимларни узатиш жараёнидан бошлаб у ҳаёт давомида яшаш, ишлаш ва ўрганиш қобилиятини ривожлантириш тизимига айланади (умрбод ўрганиш). Бу, айниқса, “замонавий дунёнинг беқарорлиги ва олдиндан айтиб бўлмайдиганлиги шароитида жуда муҳимдир, бу ерда ҳамма нарсани биладиган одам омон қолмайди, балки қандай мослашишни, тезда ўрганишни ва янги шароитларда ҳаракат қилишни биладиган киши омон қолади” [2].

Инклюзив таълим нафақат педагогик модель, балки ҳар кимнинг индивидуаль

хусусиятлари, соғлиғи, миллати ёки ижтимоий мансублигидан қатъи назар, таълим жараёнида иштирок етиш ҳуқуқини тасдиқловчи ижтимоий фалсафадир. Инклюзиянинг асосий ғояси-интеграция ва имкониятлар тенглиги фойдасига истисно ва ажратишни рад етишдир. Инклюзив педагогика барча талабаларнинг, шу жумладан ногирон болаларнинг эҳтиёжларини, миграция тажрибаларини ва турли хил таълим услубларини ҳисобга оладиган мослашувчан таълим муҳитини яратишни талаб қилади.

Инклюзия бирдамлик, ўзаро ҳурмат, фарқларни қабул қилиш ва ҳар бир бола ўзини зарур, қобилиятли ва мазмунли ҳис қиладиган жамият сифатида мактаб қуриш қадриятларига қаратилган. Инклюзив ёндашувни амалга ошириш учун нафақат биноларнинг архитектурасини ва дарс жадвалларини ўзгартириш, балки таълим маданиятини чуқур ўзгартириш керак: ходимларни тайёрлаш, ўқув дастурларини қайта кўриб чиқиш ва мутахассислар ўртасида жамоавий ишни ривожлантириш керак.

Инклюзив муҳитда ишлайдиган ўқитувчилар табақалаштириш усулларини ўргатишда малакали бўлиши, мулоқотдаги тўсиқларни аниқлай олиши, материалларни мослаштириши ва юқори даражадаги эмпатияни сақлаб туриши керак. Инклюзив таълим жамият инсонпарварлигининг кўрсаткичига айланиб бормоқда: биз турли хил келиб чиқиши бўлган болаларни биргаликда қай даражада ўқитишимиз бизнинг етуклик даражамиз ва ижтимоий бирликка тайёрлигимиздан далолат беради. “Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, инклюзия нафақат ўқув натижаларини яхшилайди, балки бағрикенглик ва ҳамкорликнинг барқарор қадриятларини шакллантиради” [3].

Рақамли жамиятнинг пайдо бўлиши муқаррар равишда педагогик ҳақиқатни ўзгартиради. Рақамли педагогика – бу нафақат синфда технологиядан фойдаланиш, балки мақсадлар, усуллар, алоқа шакллари ва ўқитувчининг ролини қайта кўриб чиқишни талаб қиладиган янги таълим парадигмаси ҳисобланади. Онлайн курслар, виртуаль синфлар, гамификация, сунъий интеллект ва таълим платформалари кундалик амалиётнинг бир қисмига айланди. Бироқ, технология ҳар доим ҳам неъмат эмас: у табақаланишни оширади, диққатни чалғитади ва идрокнинг юзакилигини яратади. Шунинг учун ўқитувчининг вазифаси рақамли саводхонликни, маълумотларга танқидий муносабатни ва технология билан мазмунли муносабатда бўлиш қобилиятини ўргатишдир.

Рақамли педагогика ўзаро таъсирнинг янги моделларини ишлаб чиқишни талаб қилади: гибрид ва аралаш таълим, асенкрон алоқа шакллари, микро курслар ва рақамли воситалар орқали кириш мумкин бўлган индивидуаль траекториялардир. Визуализация, мультимедиа, симуляторлар ва интерактив платформаларнинг роли ортиб бормоқда. Талабалар нафақат истеъмолчиларга, балки контент яратувчиларга ҳам айланишади ва рақамли муҳит ижодий ва тадқиқот қобилиятларини ривожлантириш майдонидир. Шу билан бирга, рақамли педагогика янги муаммоларни келтириб чиқаради: рақамли гиёҳвандлик, ўрганиш ва шахсий ҳаёт ўртасидаги чегараларни бузиш, ортиқча иш ва ҳакозалар.

Хулоса қилиб айтганда, педагогиканинг ҳозирги ҳолатида рақамли этика, ахборот юкини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш ва жонли, эмпатик мулоқотни сақлаб қолиш муҳимдир. Рақамли асрдаги ўқитувчи нафақат технологик жиҳатдан малакали мутахассис, балки маънолар, қадриятлар ва ориентация дунёсида ҳам қўлланма ҳисобланади. Тез ўзгаришларга қарамай, технология ва гуманистик кўрсатмаларнинг комбинацияси замон муаммоларига жавоб бера оладиган таълимни яратишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Просвещение, 2001. –С. 75.

2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результат современного образования. – М.: Исследовательский центр качества подготовки специалистов, 2004. –С. 127.

3. Малофеев Н. Н. Инклюзивное образование: международный опыт и российская практика. – М.: Просвещение, 2010. –С. 24.

4. Монахов В. М. Современные компетенции педагога. – М.: «Педагогическое общество России», 2017.

REZYUME. Мазкур мақолада глобаллашув жараёнларида педагогика фанининг бугунги кундаги ҳолати таҳлил қилинди. Шунингдек, компетенцияга асосланган таълим, инклюзив таълим, рақамли педагигиканинг замонавий жиҳатларининг мазмун-моҳияти очиб берилди.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проанализировано современное состояние педагогики в процессе глобализации. Также раскрыта сущность современных аспектов компетентностного образования, инклюзивного образования, цифровой педагогики.

SUMMARY. This article analyzes the current state of pedagogy in the process of globalization. It also reveals the essence of modern aspects of competency-based education, inclusive education, and digital pedagogy.

ДИНИЙ ТЕРМИНЛЕРДИҢ ҚАРАҚАЛПАҚ АЎЫЗЕКИ ӘДЕБИЯТЫНДА ҚОЛЛАНЫЎЫ

Ж.Шаниязов – *оқыў ислери бойынша директор орынбасары,*
филология илимлери кандидаты, доцент
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: урф-одат қўшиқлари, бадик, порхон, фольклор, вариант,
Ключевые слова: традиционные песни, бадик, порхон, фольклор, вариант.
Key words: traditional songs, badik, porxon, folklore, variant.

Ҳәр қандай елдиң мәдений тарийхы сол елдиң салт-дәстүр жырларына болған қатнасы арқалы белгиленеди. Дәстүр қосықларында ҳәр бир халықтың этнографиялық өзгешеликлери айқын сақланады, яғный елдиң дәстүр қосықларының өзи оның тарийхында қандай болғанлығын ҳәм қандай еллер менен қарым-қатнаста жабайыласқанлығын көрсетеди. [1.158] Салт-дәстүр жырлары түрли дәўирлерде, ел арасында түрли дин, тарийхий жағдайлар үстемлик еткен дәўирлерде пайда болған. Соның ушын да салт-дәстүр қосықлары ҳәр бир халықтың өмир тәғдири, жасаған жағдайы, тарийхий, дәўири, географиялық орталығы менен сабақлас болған халық өмириниң көп жыллық мәдений мийрасларының бири. Бундай тарийхый ўақыялар, әсиресе үстемлик еткен дәўирлерде пайда болған. Соның ушын да салт-дәстүр қосықлары ҳәр бир халықтың өмир тәғдири, жасаған жағдайы, тарийхый дәўири, географиялық орталығы менен сабақлас болған халық өмириниң көп жыллық мәдений мийрасларының бири. Бундай тарийхий ўақыялар, әсиресе үстемлик еткен динлер халық салт-дәстүр жырларында өз излерин қалдырады.

Қарақалпақ халқы арасында да отқа сыйыныў, зикир салыў, әрўақ шақырыў, адам аўырғанда ҳәр түрли затлар менен «қағыў» сыяқлы шаман дининен қалған айырым дәстүрлер бар болып, солардың бири бәдик пенен гүлапсан болып есапланады. Адамлар поэзияның күши менен денесине бәдик жорасы (суў шешек Ж.Ш.) шыққан баланың жорасына, бәдин жырын жырлағанда, аўырған баланы күн батардың олдинда ортаға жатқарып қойып жамаат болып қосық айтқан. Бул бәдик жырларында бурынғы адамлардың отқа табыныўшылық дәўирин көриўге болады, [2.26] яғный зоростризм динине тийисли болған элементлерди ушыратыўға болады:

Бәдик ала,
Бәдикти көширегөр Аллатаала,
Бәдикти көширмесең Аллатаала,
Кейниңнен жиберемен отлы шала

Бәдик тийкарынан адамлардың терисиниң сыртына шығатуғын жара яки сол аўрыўларды келтириўши жаман әрўақлардың аты болыўы мүмкин. Себеби төмендеги мысалда бәдинги әжели жеткенге жуктырыў яки саған көшириў ушын айтылғанлығын көриўге болады:

Хаў бәдик, көшер болсан бийлерге көш,
Қасын қағып қабағын сүзгенге көш,
Буннан жайлаўтаппасаң мен айтайын,
Бул дүньядан гүдерин үзгенге көш.

Бәдик дәстүри жырының бир түри «гүлапсан» болып аталған. Гүлапсанда түри, мазмуны ҳәм айтылыўы жағынан бәдикке әдеўир уқсас болып келеди, яғный гүлапсан да бәдик сыяқлы салт-жыры болып, аўрыўды ямаса жаман арўақларды қуўыўяки шығарыўушын айтылады.

Гүл-гүлапсан, гүл емес пе?
Пошша торғай шеңгелге түнемес пе?
Бес алты аўыз гүлапсан айта қойсақ,
Жымыйып аяқ уштан жөнемес пе?

Бул бәдик ҳәм гүлапсан салт-жырлары менен бирге арўақ шақырыў жырларын да